

Mieszkańcy sztetla Warsztat antydyskryminacyjny

Sztetl oznacza w języku jidisz miasteczko. Tym mianem określa się wielokulturowe miasteczka, w których spory procent mieszkańców stanowili Żydzi. Ta specyficzna, jedyna w swoim rodzaju formacja społeczno-kulturowa istniała w Europie Środkowo-Wschodniej od XVI w. do II wojny światowej.

Koncepcja warsztatu opiera się na pokazaniu kultury sztetli jako wspólnego dziedzictwa Polaków i Żydów oraz zwróceniu uwagi uczestników na wielowiekową sąsiedzką współ-egzystencję przedstawicieli różnych narodowości: Polaków, Żydów, Ukraińców, Białorusinów, Niemców, etc. Różnorodność świata sztetli może stać się inspiracją i wzorem także dzisiaj przy budowaniu współczesnego społeczeństwa wielokulturowego oraz punktem wyjścia do rozmowy na temat zwalczania stereotypów.

Uczestnicy warsztatu odbędą symboliczną podróż po sztetlach Lubelszczyzny, w trakcie której zmierzą się z problemami "inności", wyobcowania i wykluczenia, które niesie ze sobą pojmowanie rzeczywistości i innego w kategoriach wroga.

Uczestnicy: młodzież licealna, max. 30 osób

Czas: 90 min.

Autorki: Izabela Czumak, Dominika Majuk, Agnieszka Zachariewicz.

Po warsztatach uczestnik będzie potrafił:

- wyjaśnić pojęcie sztetli i wymienić jego cechy
- opisać wygląd sztetla oraz scharakteryzować jego mieszkańców
- wymienić nazwy kilku miasteczek Lubelszczyzny i wskazać je na mapie
- korzystać i analizować materiały źródłowe takie jak historia mówiona i archiwalne fotografie
- wyjaśnić pojęcie stereotypu i jego funkcji w postrzeganiu rzeczywistości
- wymienić elementy społeczeństwa wielokulturowego i obywatelskiego

Potrzebne materiały:

- załączniki 2.1 - 4.3
- duży arkusz papieru (format A2 lub większy)
- markery x 3 szt.
- długopisy i flamastry x 30 szt.
- kartki formatu A4 x 6 szt.
- zestawy liter alfabetu
- opcjonalnie: kartki formatu A5 x 30 szt.

Przebieg warsztatów

Powitanie

Prowadzący wita uczestników warsztatów i informuje, że warsztat będzie dotyczył miasteczek Lubelszczyzny i fenomenu szteti. Odnosząc się do tradycji różnorodności miasteczek, uczestnicy będą analizować funkcjonowanie społeczeństw wielonarodowych, kształtując własne postawy obywatelskie.

1. Ćwiczenie – Wejście do kręgu (15 min.)

Uczestnicy warsztatów ustawiają się w kręgu. Prowadzący wybiera cztery osoby, które wychodzą na moment z sali. Bardzo ważne w tym ćwiczeniu jest precyzyjne wypowiedzianie poleceń przez prowadzącego. Prowadzący mówi: „zadaniem osób w sali jest stanie w kręgu blisko siebie, twarzami do wnętrza kręgu” (prowadzący nie mówi nic więcej). Wchodzi osoba z zewnątrz. Prowadzący zwraca się do niej: „Twoim zadaniem jest dostać się do środka kręgu” (nie mówi nic więcej). Niezależnie czy osoba zdoła dostać się do kręgu czy nie, po chwili prowadzący przerywa działanie i prosi, by osoba ta stanęła razem z pozostałymi uczestnikami, tworząc krąg. Następnie wchodzi druga osoba, która dostaje takie samo zadanie: „Twoim zadaniem jest dostać się do środka kręgu”. Przed wejściem trzeciej i czwartej osoby prowadzący prosi, by stojący w kręgu uczestnicy odwrócili się, tak by ich twarze były skierowane na zewnątrz kręgu: „waszym zadaniem jest stanie w kręgu blisko siebie, twarzami na zewnątrz kręgu”.

Z reguły osoby, które wyszły na moment z sali, czyli osoby „z zewnątrz” używają siły, aby dostać się do kręgu, a osoby tworzące go, starają się nie wpuszczać „przybysza” do środka. Zdarza się, że trzecia i czwarta osoba próbują nawiązać kontakt ze stojącymi w kręgu (rozmowa, prośba), by przekonać ich do wpuszczenia do kręgu.

Po dołączeniu czwartej osoby do kręgu prowadzący omawia ćwiczenie, zadając kolejno pytania:

- jak czuły się osoby tworzące krąg?
- jak czuły się osoby starające się dostać do kręgu?
- dlaczego uczestnicy zachowywali się tak, jak się zachowywali?
- jakie było polecenie skierowane do osób tworzących krąg? (1. zadaniem osób w sali jest stanie w kręgu blisko siebie, twarzami do wnętrza kręgu, 2. prowadzący prosi, by stojący w kręgu uczestnicy odwrócili się, tak by ich twarze były skierowane na zewnątrz kręgu)

Uczestnicy warsztatów zauważają po zadaniu ostatniego pytania, że zachowali się nieadekwatnie do polecenia. Można porównać sytuację pierwszej i trzeciej osoby próbujących dostać się do kręgu i zwrócić uwagę na fakt, że kontakt wzrokowy podczas próby dostania się do kręgu ułatwia komunikację i powoduje (czasem) próbę nawiązania bezpośredniego kontaktu z jedną lub kilkoma osobami z kręgu, ułatwiając ewentualną perswazję (rozmowa, prośba).

Należy zwrócić uwagę na mechanizm rządzący zachowaniem się osób tworzących jakąś grupę w chwili, gdy pojawia się „Przybysz” (kategoria „Obcego/Innego”). Ćwiczenie to ma pokazać uczestnikom, jak trudno jest zaakceptować nowe osoby w grupie i że każdy jej członek ponosi odpowiedzialność za to, na ile grupa będzie otwarta na przyjęcie innych. Celem ćwiczenia jest zwrócenie uwagi uczestników na postawy, które każdy przyjmuje, świadomie bądź nie, jako członek pewnej grupy (klasy, lokalnego środowiska, narodu), a które utrudniają funkcjonowanie otwartego, tolerancyjnego społeczeństwa obywatelskiego.

Podsumowując, prowadzący może powiedzieć, że ćwiczenie do pewnego stopnia pokazuje, jak działa mechanizm wykluczenia: proces ten często przebiega w sposób nieuświadomiony i oparty jest na fałszywych założeniach. Nie ma też jasnego kryterium wykluczenia, ponieważ osoba próbująca dostać się do kręgu niczym nie różni od pozostałych uczestników. Wykluczenie dokonuje się wskutek arbitralnej decyzji i subiektywnej oceny sytuacji, która często wzmacniana jest przez zachowanie większości. W pewnych okolicznościach każdy może stać się ofiarą wykluczenia. Warto też zapytać, czy uczestnicy warsztatów znają jakieś grupy społeczne, które podlegają wykluczeniu, oraz w jaki sposób można przeciwdziałać takim wykluczeniom.

Odczarowanie: Imię

Po zakończeniu ćwiczenia prowadzący informuje uczestników, że aby wyjść z roli osoby tworzącej krąg lub osoby próbującej dostać się do kręgu, wszyscy uczestnicy powinni jednocześnie i jak najgłośniejszym głosem wykrzyknąć swoje imię. Prowadzący może odliczyć: "3, 2, 1, teraz!"¹.

2. "Czy to jest polskie?" – zdjęcia i dźwięki (15 min.)

Potrzebne materiały: zdjęcia [zał. 2.1], dźwięki [zał. 2.2], 60 kartek A5 w dwóch kolorach (po 30 każdego koloru), informacje dodatkowe [zał. 2.3].

Uczestnicy warsztatów siedzą w półokręgu. Każdy otrzymuje dwie kartki formatu A5 w dwóch kolorach (np. jedna żółta, druga biała). Prowadzący informuje, że przedstawi serię materiałów - zdjęć oraz nagrań audio - związanych z tematyką warsztatu. Zapowiada, że przy prezentacji każdego elementu (zdjęcia bądź nagrania) zada to samo pytanie: "Czy to jest polskie?", prosząc uczestników o wyrażenie odpowiedzi - osobistej opinii - w głosowaniu za pomocą otrzymanych kartek papieru (w ustalony sposób, np. tak - kartka żółta, nie - kartka biała). Zwraca przy tym uwagę, że pytanie jest niejednoznaczne, ale prosi każdego z uczestników o doprecyzowanie go według własnych, osobistych kategorii i szybką, intuicyjną odpowiedź "tak" lub "nie".

Następnie za pomocą rzutnika prowadzący wyświetla kolejno fotografie [zał. 2.1] oraz odtwarza z głośników fragmenty nagrań [zał. 2.2] (nagrania z youtube powinny być prezentowane bez obrazu! sam dźwięk, podczas podsumowania ćwiczenia można pokazać obraz), zadając przy każdym z materiałów pytanie: "Czy to jest polskie?". W odpowiedzi uczestnicy głosują, podnosząc za każdym razem kartkę w kolorze odpowiadającym ich opinii.

Po prezentacji wszystkich materiałów prowadzący dziękuje uczestnikom za wyrażenie opinii, po czym przechodzi do objaśnienia każdego ze zdjęć i nagrań oraz dyskusji na temat sensu ćwiczenia.

Wszystkie prezentowane fotografie i nagrania audio odnoszą się do zagadnień złożonej tożsamości polskich Żydów, ich wkładu w kulturę polską, kwestii relacji polsko-żydowskich oraz wielopłaszczyznowości wspólnego dziedzictwa. Na poziomie ogólniejszym odsyłają nas do nieoczywistej opozycji "swoje" - "obce" oraz cechującej się płynnymi granicami kategorii "naszości".

W podsumowaniu ćwiczenia należy mocno zwrócić uwagę, że zadawane pytanie, niejednoznaczne i na pozór niemądre, nawiązuje do naszego odruchowego prostego kategoryzowania świata. Zdajemy sobie sprawę, że mamy tu do czynienia z wielkim uproszczeniem. Pytanie - na które nie ma oczywiście jednej "właściwej" i jednoznacznej odpowiedzi - zadawane jest w konwencji prowokacji, a jego zadaniem jest rozbić proste schematyzowanie, jakim z różnych względów posługujemy się często w codziennym funkcjonowaniu [obszerny komentarz w zał. 2.3].

3. Ćwiczenie – Spacer po sztetl – zdjęcia i plan sztetla (20 min.)

Potrzebne materiały: mapa sztetli Lubelszczyzny [zał. 3.1] - wydruk lub rzutnik, informacje o mniejszościach w II RP [zał. 3.2], definicja sztetla [zał. 3.3], zdjęcia sztetli i historie mówione [zał. 3.4], duży arkusz papieru, marker, fragment opowiadania Singera [zał. 3.5].

Na początku ćwiczenia uczestnicy zapoznają się z mapą sztetli Lubelszczyzny, wyświetlaną za pomocą rzutnika [zał. 3.1]. Zachęca się uczestników, by powiedzieli, z jakich miejscowości pochodzą, a następnie odnaleźli je i wskazali na mapie.

Prowadzący informuje o wielokulturowym charakterze przedwojennej Lubelszczyzny. Jeśli pozwala na to czas można umieścić to zagadnienie w szerszym kontekście i omówić kwestię mniejszości w II Rzeczypospolitej [zał. 3.2]. Prowadzący prosi następnie jednego z uczestników, by odczytał definicję sztetla [zał. 3.3].

Prowadzący dzieli uczestników na 5 grup np. za pomocą odliczania do 5-ciu. Każda grupa otrzymuje kopertę, w której znajdują się fragmenty historii mówionych dobrane tematycznie do zestawu czterech zdjęć [zał. 3.4]. Każda grupa zapoznaje się z fragmentami relacji i stara się opisać zdjęcia w aspekcie motywu, który je łączy.

Na jednej dużej kartce papieru (format A2 lub większy) przedstawiciele poszczególnych grup zaznaczają omawiane w ich grupie elementy sztetla. Przedstawiciele grup dorysowują elementy architektoniczno-urbanistyczne i / lub dokleją swoje zdjęcia, np: grupa 1 rysuje układ przestrzenny rynku i ulic, kolejne grupy przyklejają świątynie, urzędy, rysują domy itd. W ten sposób powstaje plan sztetla a dzięki kolażowi można łatwo wskazać na charakterystyczne miejsca w przestrzeni małego przedwojennego miasteczka.

Pod koniec ćwiczenia prowadzący prosi uczestników o odczytanie fragmentu opowiadania Izaaka Baszewisa Singera, który opisuje typowy sztetl na przykładzie Frampola [zał. 3.5].

4. Ćwiczenie – Mieszkańcy sztetla – zdjęcia (15 min.)

Potrzebne materiały: zestaw zdjęć [zał. 4.1], pytania do zdjęć [zał. 4.2], dodatkowe informacje o zdjęciach [zał. 4.3]

Każdy uczestnik podchodzi do stołu, na którym wyłożone są fotografie różnych osób i wybiera jedno zdjęcie, które najbardziej mu się spodobało, zaciekało go, lub po prostu dowolnie wybiera zdjęcie [zał. 4.1]. Odwraca wybrane zdjęcie na drugą stronę i zgodnie z numerem dołącza do wylosowanej grupy.

Uczestnicy siadają w grupach utworzonych według numerów zdjęć. Prowadzący rozdaje grupom pytania dotyczące osób przedstawionych na zdjęciach [zał. 4.2]. Jedno pytanie należy przyporządkować do jednego zdjęcia.

Podczas podsumowania prowadzący pyta, dlaczego uczestnicy wybrali dane zdjęcie oraz moderuje rozmowę, uwzględniając proponowany podział tematyczny zdjęć:

grupa I. Portrety osób, zdjęcia rodzin, przyjaciół: zdjęcia 1-4

grupa II. Życie religijne: zdjęcia 5-8

grupa III. Zawody: zdjęcia 9-12

grupa IV. Życie społeczne: zdjęcia 13-16

Prowadzący udziela dodatkowych informacji na temat zdjęć [zał. 4.3]. Aby zdjęcia były widoczne dla wszystkich uczestników można wyświetlić je przy pomocy rzutnika.

Celem ćwiczenia jest wskazanie, że ludzie stanowiący mniejszości (etniczne lub narodowe), zamieszkujące sztetle nie byli jednorodną grupą społeczną. Wśród osób w danej mniejszości znajdowali się: reprezentanci różnych klas społecznych, społecznicy i ludzie niezaangażowani społecznie, osoby religijne i osoby świeckie, osoby zasymilowane z kulturą polską i niezasymilowane. W przypadku zawodów warto zwrócić uwagę, że wykonywanie ich przez Żydów wynikało z ówczasnie obowiązujących przepisów.

5. Dyskusja – Stereotypy (10 min.)

Prowadzący pyta, czy uczestnicy mieli problem z przyporządkowaniem pytania do zdjęcia w ćwiczeniu 4. Pyta również, czym się kierowali w wyborze zdjęć.

Prowadzący moderuje dyskusję:

- co to jest stereotyp i jakie pełni funkcje w naszym postrzeganiu rzeczywistości? (uproszczony lub fałszywy oraz zabarwiony wartościująco obraz rzeczywistości, który często stanowi nieodzowny element naszego poznania)
 - czy znają jakieś “pozytywne stereotypy”, tzn. takie które dodatnio wartościują ocenianą grupę (np. “Niemcy są pracowici”, “Polacy są gościnni”)?
 - czy podczas warsztatu zauważyli stereotypy, którymi sami się kierują? (zwłaszcza podczas dopasowywania osób do ich funkcji społecznych)
 - jakie mogą być konsekwencje kierowania się stereotypami w relacjach z innymi ludźmi?
 - w jaki sposób można przełamać stereotypy?
-
- czy kultura sztetl może być uznana za wspólne dziedzictwo Polaków i Żydów?
 - czy różnorodność świata sztetl może stać się inspiracją i wzorem także dzisiaj przy budowaniu współczesnego społeczeństwa wielokulturowego?

Przy omawianiu tych zagadnień warto nawiązać do efektów ćwiczenia nr 1.

Jako podsumowanie prowadzący zwraca uwagę, że mieszkańcy sztetla stanowili niejednorodną grupę społeczną pod względem narodowościowym, religijnym czy ekonomicznym, a jednocześnie wszyscy byli obywatelami ówczesnego państwa polskiego.

Podsumowanie warsztatów

Prowadzący dziękuje za udział w warsztatach, zachęca młodzież do samodzielnego zgłębiania podjętego na warsztatach tematu, uświadamiając uczestnikom ich rolę jako członków społeczeństwa obywatelskiego.

Tekst scenariusza udostępniony na licencji Creative Commons: CC-BY-SA
Uznanie autorstwa – na tych samych warunkach 3.0 Polska

¹ Ćwiczenie inspirowane: Przeciwdziałanie dyskryminacji, Lambda, Warszawa 2005, s.85.